

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HAYOT VA O'LIM MAZMUNLI
FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY TAHLILI

Jumayev Begali Xudoymurodovich

Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7789633>

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning o'rganilish tarixi, shakllanishi, frazeologik birliklarning lingvomadaniyatdagi o'rni, ularning semantik xususiyatlari, hayot va o'lim mazmunli frazeologik birliklar chog'irtirma planda faktik misollar asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, frazeologiya, o'zbek frazeologiyasi, frazeologik norma, hayot va o'lim leksema, frazeologik shakllanish.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ СМЫСЛОВЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ
ЖИЗНЬ И СМЕРТЬ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются история изучения фразеологизмов, их формирование, роль фразеологизмов в языковой культуре, их семантические особенности, жизнь и смерть значимых фразеологизмов в сравнительном плане на основе фактических примеров.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеология, узбекская фразеология, фразеологическая норма, лексема жизни и смерти, фразеологическое образование.

LINGUISTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH
MEANINGFUL LIFE AND DEATH IN ENGLISH AND UZBEK

Abstract. This article deals with the history of the study of phraseological units, their formation, the place of phraseological units in linguistic culture, their semantic properties, phraseological units with the meaning of life and death are analyzed on the basis of factual examples.

Key words: phraseology, phraseology, Uzbek phraseology, phraseological norms, lexemes of life and death, phraseological formation.

Frazeologik birliklarda ma'lum bir xalqning o'ziga xos dunyosi va qiyofasi obrazli tarzda namoyon bo'ladi. Frazeologizmlar tarkibidagi biror so'zi bilan yoxud anglatayotgan ma'nosi bilan o'zi mavjud til tegishli bolgan millat haqida milly-madaniy axborot beradi. Demak, har bir tilning frazemalari o'sha til egalarining asrlar mobaynida yaratgan madaniyati, ma'naviyati, tarixi, turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda qariyb uch ming dan ortiq xalq ro'yhatga olingan va ular turli qit'alarda istiqomat qiladi¹. Bularning barchasini an'analari, urf-odatlar, dunyo qarashlari, madaniyati, shu xalqning, millatning tilida namoён bo'ladi. Shuning uchun ham har bir millat vakili milliyatini tilida, madaniyatida aks ettiradi.

Turli xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siёsiy, madaniy, ilmiy aloqalar, tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida maxsus yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha – lingvomadaniyatning yuzaga kelishiga turtki bo'ldi.

¹ uz.wikipedia.org/wiki.

Lingvokulturologiya sohasiga XIX asrda V.Fon Gumboldt o'zining "Tilning tuzilishi va insoniyat ma'naviy rivojiga ta'siri" nomli asari bilan tamal toshini qo'ygan bo'lib, til va millat xususiyatlarining munosabatlari haqida qayd etgan edi².

Z.N.Xudoyberganovanning "Tarjimaning lingvomadaniy masalalari" nomli o'quv-uslubiy majmuasida qayd etishicha, lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga kelgan bo'lib, "lingvomadaniyat" (lot.lingua "til" cultus "hurmat qilish, ta'zim qilish" yunon, "ilm, fan") atamasi V.N.Teliya rahbarligidagi Moskva frazeologiya maktabi vakillari (Stepanov Y.S., Vorodboev V.V., Shaklein V., Maslova V.A.) tomonidan olib borilgan izlanishlar bilan bog'liqligi izohlangan va ta'kidlangan³.

V.A.Maslovaning "Lingvokulturologiya" nomli o'quv qo'llanmasida til, madaniyat, inson va etnos munosabati, yani lingvokulturologiya fanining tilshunoslikning boshqa yunalishlari bilan paradigmatic munosabati, madaniyatning til hamda jamiyat taraqqi'oti bilan bog'liq jihatlari tahliliga bag'ishlangan.

Qo'llanmada, shuningdek, fanning nazariy asoslari, tadqiqot metodlari, ob'ekti, predmeti, til va madaniyatning o'zaro munosabati, olamning lisoniy manzarasi, stereotip, metafora, timsol, xalq og'zaki ijodi namunalarida inson obrazi, a'el va erkakning jamiyatdagi o'rni, ularning tili va madaniyati, qi'iesiy va chog'ishtirma tahlil metodlarining lingvokulturologiyadagi ahamiyati kabi masalalar ham e'ritilgan⁴.

O.G.Dubrovskaya "Русские и английские пословицы как лингвокультурологические единицы" nomli kitobida shunday deydi: "Lingvomadaniyat tilshunoslikda ma'lum bir tilning maqol asosini o'rganish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Maqollarning majoziy asoslarida u e'ki bu etnik guruh tomonidan dunyoning madaniy rivojlanish jara'ida shakllangan to'plam g'oyalarini etkazadi. Maqol asosini "o'qish", lingvokultural jamiyatning mantiqiy-konceptual tizimiga "kirib borish" va ma'lum bir madaniyatni olib boruvchi sifatida shaxsning fikrlash xususiyatlarini kuzatishga imkon beradi"⁵.

N.F.Alefirenkoning lingvokulturologiyaga bag'ishlangan o'quv qo'llanmasi o'n to'rt bobdan iborat bo'lib, unda lingvokulturologik tadqiq metodlari, madaniyat hamda lisoniy madaniyat, til, mentallik tushunchalari munosabati, olamning lisoniy manzarasi, so'zning etnomadaniy asosi, xususiyatlari, madaniy koncept va semantika, so'zning madaniy-pragmatik ma'nosi kabi masalalar e'ritilgan. U tilga ta'rif berar e'kan, uni xalq madaniyati, psixologiyasi, falsafasi va tarixini aks ettiruvchi oynaga o'xshatadi⁶.

N.M.Maxmudovning "Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish" nomli maqolasida olamni bilishning bevosita hamda bilvosita manzaralarini farqlash tamoyillariga to'xtalib o'tilgan. Maqolada milliy ong, milliy til, koncept kabi tushunchalarga oydinlik kiritilgan. Xorijiy so'z o'zlashtirishning ikki tipi (yangi tushunchani o'zlashtirish va faqat xorijiy so'zni o'zlashtirish) xususida fikr yuritilib, o'zbek tili leksikasi taraqqi'oti tarixida so'z o'zlashtirish jara'eni bilan

² Гумбольдт В.Ф. Язык и философия культуры. — Москва: Прогресс, Москва, 1985. — С.370.

³ Xudoyberganova Z.N. "Tarjimaning lingvomadaniy masalalari" o'quv-uslubiy majmua. Toshkent: O'qituvchi, 2016. — B.111.

⁴ Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. — М.: Academia, 2001. — С.54.

⁵ Дубровская О.Г. Русские и английские пословицы как лингвокультурологические единицы. Изд-во Тюмень: гос-университета, 2002. — 164 с.

⁶ Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: Учебное пособие. — М.: Academia, 2001. — 208 с.

bog'lik bo'lgan holatlar ëritilgan⁷.

D.S.Xudayberganovaning doktorlik dissertatsiyasida o'zbek tilidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlari tadqiq etilgan. Lingvokulturologik ëndashuvlarga ko'ra, matn muayyan xalqning madaniy qadriyatlarini, milliy-mental fikrlash tarzini namoën ëtuvchi lingvomadaniy birlik sifatida o'rganilgan.

Tarkibida o'xshatishlar, metaforalar, maqol va frazeologik birliklar, nutkiy ëtiketlar bo'lgan matnlar o'zida milliy-madaniy qadriyatlarni mujassam ëtgan lisoniy- madaniy fenomen sifatida qayd ëtilgan. Ishda precedent birliklarning matn yaratilishidagi o'rni, o'rganilish tarixiga ahamiyat berilgan⁸.

Sh.Usmanova tomonidan yaratilgan "Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari" nomli o'quv qo'llanmasida til, madaniyat, antropologiya va lingvokulturologiya tushunchalari izohlangan. Qo'llanmada lingvokulturologiyaning tadqiqot ob'ekti va predmeti, maqsad va vazifalari, rivojlanish bosqichlari kabi masalalariga asosli ëndashilgan. Insonning til va madaniyatdagi o'rni, milliy mentallik kabi tushunchalar, frazeologik birliklar, o'xshatishlar, metafora hamda lakunalarning tarjimada ifodalanish usullari ëritilgan⁹.

I.M.To'xtasinovning "Tarjimon tayorlashda kasbiy kompetensiyalarni ekvivalentlik hodisasi asosida rivojlantirish" nomli doktorlik (DSc) dissertatsiyasida qayd ëtishicha, lingvokulturologiya – lingvistika va madaniyatshunoslik o'rtasida vujudga kelgan yangi mustaqil fan bo'lib, u xalqlar madaniyatining vujudga kelish tarixi va uning tilda aks ëtish qonuniyatlarini o'rganadi¹⁰.

Yana bir olimamiz Sh.T.Maxmaraimova "Lingvokulturologiya" nomli o'quv qo'llanmasida "Lingvokulturologiya – tildagi madaniy faktlar va ularning mahsuli bo'lmish lingvomadaniyatni o'rganuvchi fandir"¹¹ deydi.

Sh.Usmonovanning "Lingvokulturologiya fanidan ma'ruzalar" to'plamida ham bu yo'nalishdagi nazariy qarashlar aks ëtgan. U "Lingvokulturologiya, madaniyatshunoslik va tilshunoslikning kesishgan nuqtasida shakllangan til tadqiqining yangi sohasidir. Lingvokulturologiya madaniyat va tilning o'zaro aloqasini, o'zaro ta'sirini, tilda o'z aksini topgan xalq madaniyatining ko'rinishlarini tadqiq ëtishdan iboratdir"¹², deb ta'kidlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, lingvokul'turologiya til va madaniyatshunoslikning kesishishidan shakllangan fan bo'lib, ma'lum bir xalqning madaniyatini tilida aks etishini tadqiq ëtuvchi fandir.

⁷ Maxmudov N.M. Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2015. – №3. – B. 3-12.; Maxmudov N.M. Tilning mukammal tadqiqi yullarini izlab // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 5. – B. 3.

⁸ Xudayberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol. fanlari d-ri ... diss. – Toshkent, 2015. – 240 b.

⁹ Usmanova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2015. – 192 b.

¹⁰ To'xtasinov I.M. Tarjimon tayorlashda kasbiy kompetensiyalarni ekvivalentlik hodisasi asosida rivojlantirish nomli doktorlik (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2017. – 66 b.

¹¹ Maxmaraimova SH.T. Lingvokulturologiya [matn] o'quv qo'llanmasi. Toshkent cho'lpon nomidagi NMIU, 2017. – B.23.

¹² Usmonova Sh. "Lingvokulturologiya fanidan ma'ruzalar kursi. Toshkent: Universitet, 2014. – B.104.

E'tiborlisi shundaki, lingvokulturologiya sohasida frazeologik birliklarni alohida ta'kidlash joiz, chunki aynan frazemalar ham aynan xalqning madaniyatini tili orqali ifoda qiluvchi asosiy vositalardan biridir.

Misollarga keladigan bo'lsak, ingliz tilidagi **Live** so'zi o'zbek tiliga yashamoq leksemasi orqali izohlanadi. Shuningdek, ushbu leksema ingliz tilining mashhur "**Oxford advanced Learner's Dictionary**" lug'atida berilgan ta'rifga ko'ra *live types of life, to spend your life in a particular way: He lived in poverty most of his life.~ sth she lived a very peaceful life.~ noun she lived and died a single woman*¹³ (hayot tarzi, hayotingizni muayyan tarzda o'tkazmoq: U kambag'allikda hayot kechirdi.~ U hayoti davomida hotirjam yashadi.~ U bir ayol bilan yashab olamdan o'tdi) kabi ma'nolarni anglatadi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"ga ko'ra yashamoq 1. *Ma'lum muhlat umr ko'rmoq; hayot kechirmoq; tirik yurmoq.* 2. *Biror yo'sinda hayot kechirmoq; biror tarzda tirikchilik o'tkazmoq; umrguzaronlik qilmoq.* 3. *Ko'chma ma'noda mavjud bo'lib turmoq, bor bo'lmoq, saqlanmoq*¹⁴ kabi ma'nolarda kelgan.

Misollarga murojaat qilsak, ingliz tilida qo'llanilgan *be safe and comfortable as if in Abraham's bosom* frazemasi o'zbek tilidagi *tinch, osoyishta hayot kechirmoq* frazeologik birligiga mos tushadi.

Har xil tizimli tillar frazeologiyasini qiyosiy o'rganish antropotsentrik paradigmaning o'ta muhim jihati bo'lib ko'rinadi, chunki aynan frazeologiya madaniyat, odatlar, marosimlar, lisoniy ong mulkiga aylanib, axloq, atrof muhitning o'ziga xosligi va boshqalar to'g'risidagi ma'lum bir xalqning tasavvurlarini aks ettiradigan xalq ongining stereotiplari haqida eng qimmatli ma'lumotlar manbaidir.

Qiyoslanayotgan tillardagi aynan bir xil tasavvurlar yoki turli tasavvurlar turli leksik va zoonim komponentlar vositasida ifodalanishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *live like a fighting cock* (so'zma-so'z: urushqoq xo'rozdek yashamoq) dabdabali hayotni bildirsa, o'zbekcha *urushqoq xo'roz semirmas* frazeologik birligida yaxshilik va yomonlik haqida so'z boradi.

Ingliz tilidagi *When in Rome, do as the Romans do* frazemasi o'zbek tilida so'zma-so'z *Rimda rimliklardek yasha* tarzida tarjima qilish mumkin. Lekin, iboralar ko'chma ma'noda ishlatilgani uchun ushbu frazeologik birlikni o'zbek tilida *Kimning aravasiga minsang, o'shaning qo'shig'ini ayt* variantlari ishlatiladi. Bu o'rinda inglizcha frazemada tarkibida onomastik birlik saqlangan.

Chog'ishtirilayotgan tillarida mavjud frazeologik birliklar tarkibi shuni ko'rsatadiki, ular tarkibida antroponim, toponim, etnonim, zoonim, astronim, kosmonim, xrononim, faleronim, geortonim, dokumentonim, ergonim, ideonim, xrematonim va bibliionsingari komponentlar qatnashishi va ular, asosan, ramziy-timsoliy ma'nolarni kuchaytirishga xizmat qilgan. Qolaversa, bu nomlar muayyan xalqning milliy-madaniy xususiyatlarini namoyon etadi.

¹³Margaret D., Jennifer B., Joanna T. Oxford advanced Learner's Dictionary. Oxford. 9th edition, Oxford university press, 2015. – P.389

¹⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. // www.ziyouz.com kutubxonasi. – B.126

REFERENCES

1. Гумбольдт В.Ф. Язык и философия культуры. – Москва: Прогресс, Москва, 1985. – 370 с.
2. Xudoyberganova Z.N. “Tarjimaning lingvomadaniy masalalari” o‘quv-uslubiy majmua. Toshkent: O‘qituvchi, 2016. – 340 b.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М.: Academia, 2001. – 208 с.
4. Дубровская О.Г. Русские и английские пословицы как лингвокультурологические единицы. Изд-во Тюмень: гос-университета, 2002. – 164 с.
5. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М.: Academia, 2001. – 208 с.
6. Maxmudov N.M. Olamning lisoniy manzarasi va so‘z o‘zlashtirish // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2015. – №3. – B. 3-12.
7. Xudayberganova D.S. O‘zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol. fanlari d-ri ... diss. – Toshkent, 2015. – 240 b.
8. Usmanova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2015. – 192 b.
9. To‘xtasinov I.M. Tarjimon tayèrlashda kasbiy kompetensiyalarni ekvivalentlik hodisasi asosida rivojlantirish nomli doktorlik (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2017. – 66 b.
10. Maxmaraimova SH.T. Lingvokulturologiya [matn] o‘quv qo‘llanmasi. Toshkent cho‘lpon nomidagi NMIU, 2017. – 164 b.
11. Usmonova Sh. “Lingvokulturologiya fanidan ma’ruzalar kursi. Toshkent: Universitet, 2014. – 192 b.
12. Margaret D., Jennifer B., Joanna T. Oxford advanced Learner’s Dictionary. Oxford. 9th edition, Oxford university press, 2015. – 1820 p.
13. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. // www.ziyouz.com kutubxonasi. – B.126
14. uz.wikipedia.org/wiki.